

ריבית והיתר עיסקא

הבסיס

1. בבא מציעא סא, א

אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא לאו ברבית, לאו בגזל, לאו באונאה? צריכי. דאי כתב רחמנא לאו ברבית - משום דחידוש הוא, דאפילו בלוה אסרה רחמנא. ואי כתב רחמנא לאו בגזל - משום דבעל כרחיה, אבל אונאה - אימא לא. ואי כתב רחמנא לאו באונאה - משום דלא ידע דמחיל.

2. רש"י מסכת בבא מציעא דף סא עמוד א

למה לי לאו ברבית לאו בגזל כו' - ילמדו זה מזה, שבכולן חסרון ממון, שמחסר את חבירו.

3. רמב"ם מלוה ולוה ד, א

נשך ומרבית אחד הוא שנאמר את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך ולהלן הוא אומר נשך כסף נשך אוכל נשך כל דבר אשר ישך, ולמה נקרא שמו נשך מפני שהוא נושך שמצער את חבירו ואוכל את בשרו ולמה חלקן הכתוב לעבור עליו בשני לאוין.

4. רמב"ם מלוה ולוה ה, א-ב

העכו"ם וגר תושב לויין מהן ומלויין אותן ברבית שנאמר לא תשיך לאחיק לאחיק אסור ולשאר העולם מותר, ומצות עשה להשיך לעכו"ם שנאמר לנכרי תשיך מפי השמועה למדו שזו מצות עשה וזהו דין תורה.

+/השגת הראב"ד/ ומצות עשה להשיך וכו' עד וזהו דין תורה. א"א: אני לא מצאתי שמועה זו ואולי טעה במה שמצא בספרי (פרשת כי תצא) שנאמר שם לנכרי תשיך זו מצות עשה ופירושו משום דהוה ליה לאו הבא מכלל עשה שלא ישיך לישראל עכ"ל. +

אסרו חכמים שיהיה ישראל מלוה את העכו"ם ברבית קצוצה אלא בכדי חייו גזרו שמא ילמוד ממעשיו ברוב ישיבתו עמו, לפיכך מותר ללוות מן העכו"ם ברבית שהרי הוא בורח מלפניו ואינו רגיל אצלו, ותלמיד חכם שאינו רגיל בו ללמוד ממעשיו מותר להלוות לעכו"ם ברבית אפילו להרויח, וכל אבק רבית עם העכו"ם מותרת לכל.

הגדרת ריבית

5. בבא מציעא סג, ב

אמר רב נחמן, כללא דריביתא: כל אגר נטר ליה - אסור.

6. שו"ע ורמ"א יו"ד קסא, א

כל דבר אסור ללוות בתוספת, (ואפילו) (טור בשם רמ"ה) בפחות משוה פרוטה יש איסור רבית, אבל אין מוציאין אותו בדיינין.

הגה: כללא דרבית דכל שהוא אגר נטר, אסור, בין שהוא דרך מקח בין שהוא דרך הלואה, אלא שבדרך מקח אינו רק אבק רבית שהוא מדרבנן (לשון הטור).

7. שו"ע יו"ד קס, ו

אסור להקדים הרבית או לאחר אותו. כיצד, נתן עיניו ללוות ממנו והיה משגר לו דורון (ופירש בשביל שילוהו, טור וכב"י שכ"נ מרא"ש), או שהוא מתנה מרובה דמסתמא הוי כאילו פירש לו) (שם בשם סמ"ג) בשביל שילוהו זו

היא רבית מוקדמת. לוח ממנו והחזיר לו מעותיו, והיה משגר לו דורון בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלו, זו היא רבית מאוחרת ואם עבר ועשה כן, ה"ז אבק רבית.

8. שו"ע יו"ד קסא, ב

אבק רבית, אינה יוצאה בדיינים. ואם בא לצאת ידי שמים, חייב להחזיר. (מלבד רבית מוקדמת ומאוחרת אפילו לצאת ידי שמים אינו חייב להחזיר). (ב"י בשם תשובת הרשב"א).

9. שו"ע יו"ד קסא, ה

רבית דאורייתא שהוא בדרך הלואה בדבר קצוב, יוצאה בדיינים שהיו כופין ומכין אותו עד שתצא נפשו אבל אין בית דין יורדין לנכסיו. וכן בהלווה על חצרו ואמר לו: על מנת שידור בו חנם או שישכרנו לו בפחות וכיוצא בו.

קנס והצמדה

10. שו"ע יו"ד קעז, יד – חד פעמי

האומר לחבירו: אם לא אפרעך לזמן פלוני הריני חייב לך מעכשיו ולזמן העיכוב כך דינרין (יותר ממה שהלווה), אסור מפני הערמת רבית.

11. שו"ע ורמ"א יו"ד קעז, טז – מתרבה

אם חייב עצמו לתת למלוה כך וכך בכל שבוע בעוד שמעכב ממנו, הרי זה רבית גמור.

הגה: אף על גב דכתב לו כך דרך קנסא: אם לא אפרע לך לזמן פלוני אתן לך כל שבוע כך וכך, ואף על גב דאם היה פורע לו בזמנו לא הוי כאן רבית כלל, מ"מ הואיל וכתב לו ליתן לו קצבה בכל שבוע ושבוע, הוי רבית גמור. (רוב הפוסקים). וכן עיקר, אף על גב דיש מקילין והתירו ללוות ברבית בדרך זה (הגהות מרדכי פא"נ בשם ר"י דארליינש).

12. שו"ע יו"ד קסב, א – הצמדה והלוואת מוצרים בין שכנים

אסור ללוות סאה בסאה, אפילו לא קצב לו זמן לפרעון. וכן כל דבר, חוץ ממטבע כסף היוצא בהוצאה, דשמה יתייקרו ונמצא שנותן לו יותר ממה שהלווה, אם לא שיעשו דמים שאם יתייקרו יתן לו אותם הדמים. ואם לא עשהו דמים, ונתייקרו, נותן לו הדמים שהיו שוים בשעת הלוואה, ואם הוזלו נותן לו הסאה שהלווה.

הגה: יש מי שכתב דבזמן הזה מטבע של זהב דינו ככסף ולוין זהוב בזהוב, וכן נוהגין להקל ואין למחות בידם, כי יש להם על מי שיסמוכו. (פסקי מהרא"י סי' נ"ד) יש מי שאומר דמותר ללוות ככר לחם בככר לחם, כמטבע של כסף, דמאחר דדבר מועט הוא לא קפדי בני אדם להדדי בזה. (הטור והרבה פוסקים ועב"י). וכן נוהגין להקל.

קניית אג"חים

13. תורת ריבית יז, נג

דעת רוב הפוסקים לחלק בין אדם המלווה לבנק ומקבל ריבית מהבנק, לבין הנוטל הלוואה מהבנק ומשלם לו ריבית. שבאדם המלווה לבנק לדעת חלק מהפוסקים מותר הדבר לגמרי, ולדעת אחרים אף שאין בזה איסור מהתורה אסור הדבר מדרבנן. ולעומת זאת, באדם הנוטל הלוואה מהבנק הדבר אסור מהתורה והי זה ריבית קצוצה.

14. הרב שלמה אישון, "תספורת לאג"חים של חברות הנתונות בקשיים", אתר מכון כת"ר

אפשרות ה"תספורת" עליה מדובר, אותה יכלו המשקיעים להעלות על דעתם מראש, הופכת את רכישת האג"ח יותר לעיסקא בה שותף המלווה הן ברווחים והן בהפסדים, ופחות להלוואה, מה שמקל בכל הנוגע לאיסור ריבית:

במקרה בו החברה חתומה על היתר עיסקא, הופכת התספורת את היתר העיסקא לרציני ולא פיקטיבי, וגם אם אינה חתומה מקילה במקצת אפשרות התספורת על האיסור.

היתר עיסקא

15. הרב שמואל פולצ'ק, "היתר עיסקא", משפטי ארץ ד: חוזים ודיניהם, עמ' 346

הרובד הראשון הוא הסכם השקעה שבו המשקיע נותן כסף למתעסק, על מנת שזה יסחור בו וירוויח. ברובד זה מסוכם כיצד תהיה חלוקת הרווחים או ההפסדים, ומה תהיה העמלה ודמי הניהול שיגבה המתעסק מהמשקיע.

הרובד השני, עניינו הסכם הקובע את האופן שבו יצטרך המתעסק להוכיח למשקיע כיצד הוא נהג בהשקעה, ומה היו תוצאותיה. בהיתר עסקא טיפוסי רף הראיות מוגבה קצת יותר מהמתבקש מעצם ההסכם, ולפעמים הוא אף מתקרב לבלתי אפשרי, אולם אסור שיהיה ידוע מראש שההוכחה תהיה בלתי אפשרית.

הרובד השלישי הוא הסכם לפיו יכול המתעסק לשלם למשקיע סכום מסוים, אשר יבוא במקום כל הוכחה נוספת לגובה הרווחים ואופן הניהול. בהיתר עסקא טיפוסי סכום זה הוא הסכום שאותו מתכוונים הצדדים שישולם לבסוף, והוא מקביל לסכום קרן ההלוואה עם הריבית שעליה.

16. בבא מציעא סח, א

אין מושיבין חנוני למחצית שכר, ולא יתן מעות ליקח בהן פירות למחצית שכר, אלא אם כן נותן לו שכרו כפועל.

17. בבא מציעא קד, ב

אמרי נהרדעי: האי עיסקא, פלגא מלוה ופלגא פקדון. עבוד רבנן מילתא דניחא ליה ללוה, וניחא ליה למלוה. השתא דאמרינן פלגא מלוה, אי בעי למשתי ביה שכרא - שפיר דמי. רבא אמר: להכי קרו ליה עיסקא, דאמר ליה: כי יבינא לך - לאיעסוקי ביה, ולא למשתי ביה שכרא.

18. שו"ע יו"ד קעז, ב

הנותן מעות לחבירו בתורת עיסקא, דהיינו שחצי האחריות על הנותן וחצי על המקבל, אסור. שכל עיסקא פלגא מלוה ופלגא פקדון, ונמצא שטורח בחלק הפקדון בשביל חלק המלוה. לפיכך צריך לו ליתן שכר טרחו שבכל יום ויום מימי השותפות כפועל בטל של אותה מלאכה שבטל ממנה.

19. שו"ע יו"ד קעז, ד

הנותן מעות לחבירו סתם להתעסק בהם, ולא פסק עמו בתחלת העסק דבר לשכר טרחו, וכשבאו לחשבון לא רצה ליתן לו שכר כל יום ויום מימי השותפות, ואם היה לו עסק (אחר) לא רצה ליתן לו דינר לכל ימי השותפות, יהיה שכר המתעסק בחצי הפקדון שליש ריוח הפקדון, שהוא שתות ריוח כל המעות, לפיכך אם הריוחו יטול המתעסק ב' שלישי הריוח, חצי הריוח של חצי המעות שהם מלוה, ושתות הריוח בשכר שנתעסק בפקדון, נמצא הכל ב' שלישי הריוח, ויטול בעל המעות שליש הריוח. ואם פחתו, יפסיד המתעסק שליש הפחת, שהרי הוא חייב בחצי הפחת מפני שחצי המעות מלוה, ויש לו שתות בשכרו באותו החצי של פקדון, ונמצא שנשאר עליו מהפחת שלישי ובעל המעות יפסיד שני שלישי הפחת.

20. ספר נחלת שבעה שטרות סימן מ

אנחנו חתומים מטה מודים בהודאה גמורה, וחתימת ידינו דלמטה תעיד עלינו כמה עדים כשרים ונאמנים, איך שאנחנו החתומים מטה קבלנו מכמר פלוני בר פלוני מאה זהובים שבכל זהוב חמשה עשר פ"ץ מזומנים בתורת עסקא להתעסק בהם על אחריותו וטובתו ותועלתו עד שיעלה ריוח מאה זהובים, וכל מובחר וטוב עסק שיזדמן השם יתברך לנו, יהיו מעותיו של פלוני הנ"ל קודמין למעותינו עד שיעלה מהם ריוח כנ"ל. ומאז ואילך יהיו בידינו

כל סך קרן וריוח הנ"ל בתורת הלואה גמורה על אחריותינו וטובותינו ותועלתינו הן לריוח הן להפסד ח"ו עד זמן פלוני. שאז מחוייבים אנחנו לשלם לו או לבאי כחו כל סך קרן וריוח כנ"ל במעות מזומנים ובמטבע טובה העוברת לסוחר ובלי שום סחורה. ואף אם יהיה לנו שום סחורה בעולם מחוייבים אנחנו לטפל ולמכור את כל אשר לנו אפילו בחצי שוייה כדי לפרוע לבעל השטר או לבאי כחו הכל במזומנים לזמן הנ"ל כפי מה שיאמר בעל השטר (או בא כחו בדיבור הקל עלינו לפרוע כגוף החוב. ואין אנו ולא שום אדם נאמנים לומר פרוע הוא או מחול הוא שטר זה כולו או קצתו. ולא שום טענה הגורעת כח שטר חוב זה אפילו בשבועה חמורה. ואדרבה בעל השטר ובאי כחו נאמנים עלינו ועל באי כחינו בדיבור הקל בלי שום אלה ושבועה. ואין אנחנו נאמנים לומר שהיה איזה הפסד ואחריות במעותיו של בעל השטר אם לא בעדים כשרים. ואם יעידו עדים כשרים שהיה הפסד במעותיו של בעל השטר הנזכר לעיל אין אנו נאמנים לומר שהיה זה טרם או קודם שעלה ריוח הנ"ל אם לא בשבועה חמורה כמו שיחמיר עלינו בעל השטר ובאי כחו. וכן אין אנו נאמנים לומר שלא הרוחנו כלל במעותיו של בעל השטר. או לומר שלא עלה ריוח כנ"ל. ושעסקנו בעיסקא באמונה. אם לא בשבועה חמורה כנ"ל.

21. פס"ד ארץ חמדה גזית 75109, סעיף יב – שיעור הריבית

סעיפים 5-6 לחוק הסדרת הלוואות חוץ-בנקאיות, תשנ"ג-1993, מגבילים את גובה הריבית בהלוואות חוץ בנקאיות. לחוק זה תוקף הלכתי כיון שהוא מממש את איסור ריבית החמור המופיע בתורה, לפחות במידה חלקית. ולכן חלים עליו דברי שו"ת החתם סופר (ח"מ, מד) שיש תוקף לחוק שגם חכמי ההלכה היו מחוקקים:

נעייל להא דידן דלא מיבעי' דהתיקון שתיקנו שרי הקומידאט שאיננו נגד דין תורה אלא כתורה עשו ואלו באו לפנינו היינו גם כן מתקנים כן...

לכך יש להוסיף מעבר לנדרש את מנהג בתי הדין כפי שהוא ידוע לנו להגביל ריבית במסגרת היתר עיסקא לריבית מקסימלית של כ-15%, ובלבד שיש סיכוי שהלווה מחזיק בעסק בעל רווחים בשיעור דומה. במקרה שהרווחים הצפויים נמוכים יותר – התקרה נמוכה בהתאם. כיון שכך, הרי שחוק המדינה תואם במידה מסוימת את מנהג בתי הדין ולכן יש לראות בו תקנה טובה.

22. שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא חלק ג סימן קס

נשאלתי ממלמד אחד שאין לו שום מסחר רק מה שמקבל שכירות המלמדות ועתה צריך להשיא בנו ואין לו להשיאו וצריך ללות מעות על רווחים ושאל אם מותר לו להלוות על צד היתר עיסקא כיון דעיקר עיסקא הוא פלגא מלוה ופלגא פקדון והריווח הוא לאמצע או כפי מה שיתפשרו ביניהם והרי הוא אין לו שום מסחר ורק שלוקח המעות ומשיא בנו ואח"כ יקח שכירות המלמדות וישלם לו מעט מעט עם רווחים וא"כ אין לו שום היתר...

וע"כ נראה לפע"ד דענין היתר עיסקא הוא כל מה שירוויח ואף אם אינו בעסק זה מ"מ אי לאו שהי' לו עסק זה הי' מוכרח ליקח מעות אחר לעשות עסק זה ואז לא הי' לו מעות על העסק האחר ולפ"ז המלמד שפרנסתו מהמלמדות ואם לא הי' לו מה לאכול לא יוכל לעבוד עבודת המלמדות ולא ירויח פרנסתו וא"כ שפיר נקרא היתר עיסקא דכל מה שאדם עושה להרוויח פרנסתו מקרי ריווח וא"כ אותו מעות הי' לו עזר שיוכל להרויח פרנסתו ושפיר נקרא עיסקא. ותדע דא"כ גם פועל וכדומה שאין עוסק במסחר רק מה שהוא בבית אחד מקבל שכירתו ג"כ לא הי' רשאי להלוות לתת שכר דירה או בעסק פרנסה ולעשות לו בגד וכדומה וע"כ דכל זה הוא לצורך פרנסתו וה"ה בזה כנלפע"ד.

וכאן עדיף טפי דאם משיא בנו לא יצטרך לתת מזונות לבנו ומוותר מזונותיו וכל הצטרפות שהי' צריך בשביל בנו כנלפע"ד ברור והנח להם לישראל וכו'.